

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 2

વૃક્ષ અને વિકાસના નિર્દેશકો

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

**(1) વિકાસ એક બહુપરિમાણીય પ્રક્રિયા છે. આ વિધાન
કોણે રજૂ કર્યું છે ?**

(અ) ટેકરો

(બ) કિન્ડલ બર્જર

(ક) માર્શિલ

(સ) મેચલપ

(2) કયો ખાલ ગુણાત્મક છે ?

- (અ) રાષ્ટ્રીય આવકનો વૃદ્ધિ-દર
- (બ) માથાઈથ આવકનો વૃદ્ધિ-દર
- (ક) આર્થિક વૃદ્ધિ
- (સ) આર્થિક વિકાસ**

(3) 2014માં વિશ્વમાં માનવવિકાસ-આંકની દ્રષ્ટિએ

ભારતનો કમ કેટલામો હતો ?

(અ) 127

(બ) 128

(ગ) 129

(સ) 130

(4) 2014માં માનવવિકાસ અહેવાલ મુજબ ભારતની
માથાઈથ આવક કેટલા ડોલર હતી ?

- (અ) 7110
- (બ) 7068
- (ગ) 480
- (ડ) 5497**

(5) દેશના આર્થિક વિકાસમાં વધારો થવાથી.....

(અ) ખેતી ક્ષેત્રનો ફાળો ઘટે છે.

(બ) ખેતી ક્ષેત્રનો ફાળો વધે છે.

(સ) સેવા ક્ષેત્રનો ફાળો ઘટે છે.

(ક) ઉદ્યોગ ક્ષેત્રનો ફાળો ઘટે છે.

(6) જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા-અંક (PQLI)નું મહત્વમાંથી મૂલ્ય કેટલું હોય છે ?

- (અ) 100થી ઓછું
- (બ) 100થી વધુ
- (ક) 100
- (દ) શૂન્ય

(7) માનવવિકાસના આંકનું મૂલ્ય કેટલું હોય છે ?

(અ) શૂન્ય

(બ) એક

(ક) શૂન્ય થી એક વચ્ચે

(દ) સૌ

(8) આર્થિક વૃદ્ધિનો પ્રશ્ન મુખ્યત્વે કેવાં રાષ્ટ્રોના પ્રશ્નો સાથે
સંકળાયેલો છે ?

(અ) વિકસિત

(બ) વિકાસશીલ

(ક) પણત દેશો

(સ) ત્રીજ વિશ્વના દેશો

(9) 2014માં માનવવિકાસ આંકની દ્રષ્ટિએ વિશ્વમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવનાર દેશ હતો.

(અ) જપાન

(બ) નોર્વે

(ક) અમેરિકા

(સ) ભારત

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) આર્થિક વૃદ્ધિ એટલે શું?

➤ આર્થિક વૃદ્ધિ એટલે સમયના લાંબા ગાળામાં
અર્થતંત્રમાં ચીજવસ્તુઓના કુલ ઉત્પાદનમાં થતો
વધારો.

(2) આર્થિક વિકાસનો અર્થ આપો.

➤ આર્થિક વિકાસ એટલે સમયના લાંબા ગાળામાં
આવકના વધારાની સાથે અર્થતંત્રમાં વસ્તીની
સુખાકારીમાં થતો વધારો.

(3) માથાઈથ આવક એટલે શું?

➤ દેશની કુલ રાષ્ટ્રીય આવકને કુલ વસ્તી વડે ભાગતાં
જે આવક મળે છે, તને માથાઈથ આવક કહે છે.

(4) રાજ્યીય આવકની તુલનામાં માથાઈદ આવકનો માપંડ શા માટે વધુ આવકારદાયક છે?

- માથાઈદ આવક દેશની વસ્તીને પણ ધ્યાનમાં લે છે.
તેથી રાજ્યીય આવકની તુલનામાં માથાઈદ આવકનો
માપંડ વધુ આવકારદાયક છે.

(5) જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો આંક કોણે રજુ કર્યો હતો?

➤ જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો આંક ડેવિસ મોરિસે રજુ કર્યો હતો.

(6) 2014માં HDI ના કેટલા દેશોના આંક બહાર પડ્યા છે?

➤ 2014માં HDI ના 188 દેશોના આંક બહાર પડ્યા છે.

(7) માનવવિકાસના આંકમાં ક્યાં પરિબળોને આવરી લેવામાં આવ્યાં છે?

- માનવવિકાસના આંકમાં આવરી લેવામાં આવતાં
પરિબળો આ મુજબ છે : (1) અપેક્ષિત આયુષ્ય, (2)
શિક્ષણ (જ્ઞાન) અને (3) જીવનધોરણ.

(8) બાળમૃત્યુ-દર એટલે શું?

➤ બાળ-મૃત્યુદર એટલે દર વર્ષે પ્રત્યેક હજાર જીવતાં જન્મેલાં બાળકોમાં એક વર્ષ સુધીમાં મૃત્યુ પામતાં બાળકોનું પ્રમાણ.

(9) માનવવિકાસના આંકનું મહત્તમ મૂલ્ય જણાવો.

➤ માનવવિકાસ આંકનું મહત્તમ મૂલ્ય 1 છે.

(10) ઊંચી માથાઈઠ આવક શું સૂચવે છે?

➤ ઊંચી માથાઈઠ આવક દેશના આર્થિક વિકાસનો ઊંચો દર સૂચવે છે.

(11) સેનીટેશનની સુવિધા શેમાં સુધારો સૂચવે છે ?

➤ સેનીટેશનની સુવિધાને કારણે ગંદકીનો યોગ્ય નિકાલ થાય છે.

- પીવાનું શુદ્ધ પાણી મળી રહે છે. પરીણામે આરોગ્યની પરિસ્થિતિ સુધરતાં લોકોની સુખાકારીનું પ્રમાણ વધે છે અને તેમના જીવનધોરણમાં સુધારો થાય છે.
- આમ, સેનિટેશનની સુવિધાને કારણે જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તામાં સુધારો થાય છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

- (1) રાષ્ટ્રીય આવકના નિર્દેશકની મર્યાદાઓ જણાવો.
- રાષ્ટ્રીય આવકને આર્થિક વિકાસના એક નિર્દેશક તરીકે સ્વીકારવામાં કેટલીક મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે :
- સાચી રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીની મુશ્કેલી :

➢ બેવડી ગણતરી, સ્વ-વપરાશની વસ્તુઓ, ઘસારો
જાણવાની મુશ્કેલી, ગેરકાયદેસર આવક, કરચોરી, સાટા
પદ્ધતિ, નિરક્ષરતા, એક કરતાં વધુ વ્યવસાયમાં
રોકાયેલા લોકો વગેરે જેવા કારણોસર સાચી રાષ્ટ્રીય
આવક જાણી શકતી નથી. તેથી રાષ્ટ્રીય આવક સાચો
માપંડ જાણી શકાય નહીં.

- વસ્તી :
- રાજ્યીય આવકની સાથે દેશની વસ્તીનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો જ માથાઈઠ આવકનું પ્રમાણ આધ્રિક વિકાસનો સાચો માપદંડ ગણી શકાય.
- રાજ્યીય આવકની ગણતરીની પદ્ધતિ :
- વિશ્વનાદેશો જુદી જુદી પદ્ધતિથી રાજ્યીય આવકની ગણતરી કરે છે.

➤ તેથી આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે રાષ્ટ્રીય આવકની
તુલનાનું કાર્ય મુશ્કેલ બને છે.

(2) માથાઈદ આવકના નિર્દેશકની મર્યાદાઓ જણાવો.

- માથાઈદ આવક એ રાજ્યીય આવક કરતાં આર્થિક વિકાસનો સાચો માપદંડ છે, છતાં તેની કેટલીક મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે:
 - માથાઈદ આવક માત્ર અંદાજ છે :
 - દેશની વસ્તી 10 વર્ષે ગણાય છે. તેથી બાકીનાં વર્ષોમાં વસ્તીના અંધજ મેળવાય છે.

- તથી સાચી માથાઈઠ આવક ન મળતાં તેનો માત્ર અંદાજ મળે છે.
- માથાઈઠ આવક ગણવાની મુશ્કેલી :
- માથાઈઠ આવક ચાલુ ભાવે ગણવી કે સ્થિર ભાવે ગલવી તે મુશ્કેલીને લીધે માથાઈઠ આવકની સાચી સ્થિતિ જાણી શકતી નથી.

- માથાઈદ આવક માત્ર સરેરાશ છે :
- માથાઈદ આવક જેટલી આવક દેશના બધા નાગરિકોને
મળે છે તેમ કહી શકાય નહીં. જો માથાઈદ આવક વધે
અને જો આવકની વહેંચણી અસમાન રીતે થાય, તો
આર્થિક વિકાસ થયો નથી તેમ કહેવાય. તથી માથાઈદ
આવકની નિર્દેશક ખામીયુક્ત ગણાય.

- આર્થિક વિકાસની સરખામણીની મુશ્કેલી :
- દુનિયાના દેશોની માથાઈઠ આવક જે-તે દેશોના ચલમાં હોય છે. દુનિયાના દેશોએ પોતાના હુંડિયામણના દર પોતાની રીતે નક્કી કરેલા હોઈ સાચો વિનિમય - દર જળી શકાતો નથી. પરિણામે માથાઈઠ આવકની મદદથી જુદા જુદા આર્થિક વિકાસની સાચી સરખામણી થઈ શકતી નથી.

(3) પરિમાણાત્મક અને ગુણાત્મક પરિવર્તનો કચાં- કચાં આવે છે તે જણાવો.

- આર્થિક વૃદ્ધિ અને આર્થિક વિકાસમાં નીચેનાં
પરિમાણાત્મક અને ગુણાત્મક પરિવર્તનો આવે
છે.

- પરિમાણાત્મક પરિવર્તનો :
 - અર્થતંત્રમાં તાલીમી વસ્તી અને બચત વધતાં મૂડી અને શ્રમનું પ્રમાણ વધે છે, પરિણામે લાંબા ગાળા દરમિયાન વાસ્તવિક આવક વધે છે અને ઉત્પાદન વૃદ્ધિ થાય છે. આવાં પરિવર્તનો પરિમાણાત્મક પરિવર્તનો છે.

- ગુણાત્મક પરિવર્તનો :
 - ઉદ્યોગમાં આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ થાય ત્યારે અર્થતંત્રમાં શંકર બિયારણ શોધાય, નવી એત-પદ્ધતિ અમલમાં મુકાય છે. તથી એત-ઉત્પાદન વધે છે અને તેની ગુણવત્તા સુધરે છે. આવાં પરિવર્તનો ગુણાત્મક પરિવર્તનો છે.

(4) ઉત્પાદનમાં વધારો એ ક્યા પ્રકારનું પરિવર્તન છે ?

- સમયના લાંબા ગાળા દરમિયાન ઉત્પાદનમાં થતો વધારો વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક અને વાસ્તવિક માશાઈથ આવકમાં સતત વધારો કરે છે, જે પરિમાણાત્મક પરિવર્તન છે.
- પરિમાણાત્મક પરિવર્તનને કારણે આર્થિક વૃદ્ધિમાં ફેરફાર થાય છે.

(5) વિકાસના નિર્દેશકો શું છે ? યાદી આપો.

► જે પરિબળો કે બાબતો સંખ્યાત્મક છે; જેના દ્વારા દેશનો આર્થિક વિકાસ થયો છે કે નહીં અને થયો હોય, તો કેટલી ઝડપથી થયો છે તેમજ આર્થિક વિકાસનું સ્તર જાણી શકાય છે, તે પરિબળોને આર્થિક વિકાસના નિર્દેશકો તરીકે ઓવખવામાં આવે છે.

- આર્થિક વિકાસના નિર્દેશકોની યાદી નીચે મુજબ છે :
- (1) રાષ્ટ્રીય આવક, (2) માથાઈથ આવક, (3) જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા અને તેનો આંક – POLI માનવવિકાસનો આંક – IDLI (5) માનવ-ગરીબી અંક – HP (6) સ્તૂપ વિકાસ આંક – GDI તથા (7) જીવનનિર્વાહનો અંક – SLI

(6) વૃદ્ધિની મર્યાદાઓ જણાવો.

- આર્થિક વૃદ્ધિની મર્યાદાઓ નીચે પ્રમાણે છે:
 - આર્થિક વૃદ્ધિનો ખ્યાલ સંકુચિત છ. તેમાં ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનોના પ્રમાણ અને ઉત્પાદનમાં થતા વધારાને જ ધ્યાનમાં લેવાય છે.
 - આર્થિક વૃદ્ધિમાં માત્ર પરિમાણાત્મક પરિવર્તનો જ ધ્યાનમાં લેવાય છે.

- આર્થિક વૃદ્ધિમાં રાષ્ટ્રીય આવક અને માથાઈઠ આવક વધે છે,
પરંતુ સંસ્થાકીય અને મનોવૈજ્ઞાનિક વલણો બદલાતાં નથી.
તેથી લોકોનું કલ્યાણ તેમજ સામાજિક પરિવર્તનો જાણવા તે
બહુ ઉપયોગી નથી.
- વિકાસમાન દેશોમાં આર્થિક વૃદ્ધિ થતાં બેકારી, ગરીબી ન
ઘટતાં વિકાસના લાભો ગરીબો સુધી પહોંચતાં નથી. આવી
આર્થિક પ્રગતિને રોબટ ક્લોવર 'વિકાસ વિહોણી વૃદ્ધિ' તરીકે
ઓળખે છે.

(7) વિકાસની મર્યાદાઓ જણાવો.

- આર્થિક વિકાસની મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે :
- આર્થિક વિકાસ દેશની આર્થિક પ્રગતિ દર્શાવી શકે છે,
પરંતુ માનવવિકાસનો માપદંડ બની શકતો નથી.
- આર્થિક વિકાસમાં સમાજમાં થતાં પરિવર્તનો સમાવિષ્ટ
છે. તથી તેને માપવાનું કાર્ય મુશ્કેલ છે.

➤ આર્થિક વિકાસમાં સામાન્ય રીતે પ્રજાનું જીવનધોરણ
સુધરે છે, પરંતુ આર્થિક વિકાસ એટલે હેઠાં
જીવનધોરણમાં સુધારો એવું કરી શકાય નહીં.

(8) અપેક્ષિત આયુષ્ય એટલે શું ?

- બાળકના જન્મ સમયે તે કેટલા વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવશે તેની અપેક્ષાને અપેક્ષિત આયુષ્ય કહે છે.
- અપેક્ષિત આયુષ્ય પ્રજાનું સરેરાશ આયુષ્ય દર્શાવે છે.
- જેમ અપેતિત અપેક્ષિત આયુષ્ય વધે તેમ આરોગ્યની સેવાઓ સારી છે તેમ કહેવાય.

➤ જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા માપવા માટે અપેક્ષિત
આયુર્ષ્ય ઉપયોગી ઘટક છે.

(9) વૃદ્ધિ અને વિકાસમાંથી કોણે માપવામાં મુશ્કેલી પડે છે?
શા માટે ?

- આર્થિક વૃદ્ધિ અને આર્થિક વિકાસ એ બંનેમાંથી આર્થિક વિકાસ માપવામાં મુશ્કેલી પડે છે, જેનાં કારણો નીચે મુજબ છે :
- આર્થિક વિકાસમાં પરિમાણાત્મક ઉપરાંત ગુણાત્મક પરિવર્તનો થતાં હોય છે.

➤ આર્થિક વિકાસમાં સામાજિક પરિવર્તનો પણ થતાં હોય
છે. જેમ કે, લોકોનાં મનોવલણ કેટલાં બદલાયાં પરંતુ
તેનું ચોક્કસ માપ મેળવી શકતું નથી.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

- (1) જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા એટલે શું ? તેમાં કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે ?
- સમયના કોઈ એક ગાળા દરમિયાન વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા વિવિધ વस્તુઓ અને સેવાઓના વપરાશના ધોરણ કે જીવનધોરણમાં થતા સુધારાનો અંદાજ.

- જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા નક્કી કરવા માટે વસ્તુઓ
અને સેવાઓમાં મુખ્યત્વે નીચેની બાબતોનો સમાવેશ
થાય છે :
 - પોરાક (કેલરી, પ્રોટીન, ચરબી)
 - આરોગ્ય અને તબીબી સેવાઓ (વસ્તીના એકમદીઠ
ડોક્ટરનું પ્રમાણ)

- રહેઠાણ અને કપડા (ઓરડાની સંખ્યા, ઓરડાઈથ સરેરાશ વ્યક્તિ)
- શિક્ષણ અને મનોરંજન (પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઉચ્ચતર શિક્ષણ મેળવનાર વસ્તીની ટકાવારી, શિયેટ્સ, ટીવીની સંખ્યા)
- પરિવહન અને માહિતી પ્રસારણ સેવાઓ (વસ્તીઈથ રસ્તા-રેલવેની લંબાઈ, ટેલિફોન, મોબાઇલની સંખ્યા)

- ઉર્જા-શક્તિ (માથાદીઠ ઉર્જાની વપરાશ)
- વસ્તીને મળતું પીવાનું ચોખ્યું પાણી
- સરેરાશ આયુષ્ય
- બાળમૃત્યુનું પ્રમાણ
- ડેનેજની સુવિધા
- ઉપરની તમામ બાબતોમાં થતો સુધારો જીવનની
ભૌતિક ગુણવત્તામાં સુધારો થયો એવું સૂચન કરે છ.

(2) આર્થિક વિકાસના નિર્દેશક તરીકે રાષ્ટ્રીય આવકની ચર્ચા કરો.

- આર્થિક વિકાસના નિર્દેશક તરીકે રાષ્ટ્રીય આવક એક મહત્વનો નિર્દેશક છે.
- જો દેશની વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકમાં લાંબા ગાળે સતત વધારો થતો હોય, તો દેશનો આર્થિક વિકાસ થયો છે તેમ કહેવાય.

- વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી સ્થિર ભાવે
કરવામાં આવે છે.
- જો રાષ્ટ્રીય આવક ઉંચા દરે વધે. તો દેશના આર્થિક
વિકાસનો દર ઉંચો ગણાય અને જો રાષ્ટ્રીય આવક
નીચા દરે વધે, તો દેશના આર્થિક વિકાસનો દર નીચો
(મંદ) ગણાય છે.

- જો રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો ન હતો. તો દેશનો આર્થિક વિકાસ સ્થગિત અવસ્થામાં છે તેમ કહેવાય. જો રાષ્ટ્રીય આવકમાં ઘટાડો થયો હોય, તો દેશના આર્થિક વિકાસમાં પીછેફળની સ્થિતિ ગણાય છે.
- વિશ્વના જુદા જુદા દેશોની રાષ્ટ્રીય આવકની નીચેની અનુસૂચિ આર્થિક વિકાસના નિર્દેશક તરીકે રાષ્ટ્રીય આવકનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરે છે :

દેશ	રાષ્ટ્રીય આવક બજાર ભાવે) (ટ્રિલિયન ડોલરમાં)	વાર્ષિક વૃદ્ધિદર 2014 (૨કામાં)
નોર્ડ	20.499	2.2
અમેરિકા	17.419	2.4
શ્રીલંકા	0.078	4.5
ચીન	12.354	7.3

ભારત	2.049	7.3
પાકિસ્તાન	0.243	4.7

(વિશ્વબેંડ અને આર્થિક સર્વે : 2015-2016)

- અનુસૂચિ પરથી રાષ્ટ્રીય આવકના માપદંડ સારા કરી શકાય કે; ભારત, પાકિસ્તાન, શ્રીલંકા જેવા દેશો કરતાં નોંધ, અમેરિકા, ચીન જેવા દેશોની રાષ્ટ્રીય આવક વધુ છે.